

AUTORI DE MANUALE DIN PĂRȚILE SĂTMĂRENE DIN SECOLUL AL XIX-LEA

VIOREL CÂMPEAN

MARTA CORDEA

Biblioteca Județeană Satu Mare

Preocupările pentru răspândirea cunoștințelor sub formă de manuale au fost constante și numeroase atât printre profesorii și învățații români din părțile sătmărene, cât și printre cei maghiari, încă din secolele XVIII-XIX. Principalele volume publicate au acoperit sfere largi de preocupare, căci era epoca în care au activat minți scilipitoare, acei savanți, pe bună dreptate numiți „polihistori”, care stăpâneau la un înalt nivel atât științele exacte, cât și pe cele umaniste. Varietatea de preocupări și cunoștințe ale unei singure personalități este pentru zilele noastre greu de imaginat și de înțeles. Matematica, filosofia, oratoria, lingvistica, fizica, astronomia, istoria, pedagogia, arheologia, teologia, dreptul – și lista domeniilor ar putea continua – se înscriau deseori în sfera intereselor, dar și a cunoștințelor bine însușite ale unei singure persoane. Limbile clasice, incursiunile în Antichitate, în literaturile greacă și romană, s-au constituit de multe ori în teme predilecte de cercetare și apoi de publicare. Dacă profesorii români erau călăuziți în demersul traducerii din literatura clasică latină și în întocmirea de manuale de dragostea pentru limba română, un deziderat principal pentru ei fiind argumentarea originii romanice a limbii române, reîntoarcerea la izvoare, prin liniile trasate de înaintașii din Școala Ardeleană, exista și pentru profesorii maghiari un puternic imbold pentru preocupările din acest domeniu, aceștia fiind călăuziți de dorința firească de integrare în tradiția marilor centre culturale europene. Lucrările de istorie școlară atestă grija deosebită pentru studiul limbilor clasice atât prin varietatea programei școlare, cât și prin numărul mare de ore alocate acestor materii în diverse perioade de timp.

Iată o succintă descriere a biografiei și activității unor intelectuali de vază, care au aparținut, fie prin naștere, fie prin locul în care și-au desfășurat activitatea, de părțile sătmărene și împrejurimile acestora.

Grigore Maior (n. 1715, Sărăuad, jud. Satu Mare – m. 1785, Alba Iulia), episcop greco-catolic. Originea părinților este controversată, unii autori spunând că a fost fiu de oameni săraci, alții că tatăl său a fost preot. S-a numărat printre primii studenți blăjeni ai Colegiului De Propaganda Fide. A rămas acolo în intervalul 1740-1747. A fost profesor la școlile din Blaj, asesor consistorial, prepozit al Mănăstirii Sfânta Treime. La Blaj s-a ocupat de realizarea unui dicționar, a organizat biblioteca. Pentru că a sprijinit revenirea lui Inochentie Micu Klein, a fost arestat de călugării iezuiți și înțemnițat la Muncaci între 1764-

1770. A candidat el însuși la funcția de episcop în 1751 și 1754. Între 1771-1772 a funcționat ca cenzor al cărților românești și slave, care se tipăreau la Viena.

A fost numit episcop prin diploma imperială în 1772, hirotonit la Viena în 1773, în prezența împărătesei Maria Tereza și a viitorului împărat Iosif al II-lea. A fost instalat în vara anului 1774. Este întâiul episcop unit care nu a ținut teolog ieșuit pe lângă el. Datorită lui s-a înființat la Viena un seminar cu 15 locuri gratuite pentru români.

Îndrumător al celor trei școli din Blaj, a avut meritul de a-i fi trimis la studii la Roma pe Gheorghe Șincai și Petru Maior. În timpul episcopatului său, la Blaj s-au tipărit, printre altele: *Ceaslovul* (1778) și *Bucoavna* (1777). A început o muncă de promovare a învățământului românesc, înființând numeroase școli și facilitând apariția multor manuale¹. În urma a numeroase intrigi a fost silit să demisioneze în 1782, retrăgându-se la Alba Iulia. Aici a și decedat în ziua de 27 ianuarie 1785, dar a fost înhumat la Blaj².

Printre profesorii maghiari deschizători de drumuri trebuie să-i menționăm în primul rând pe Sárvary Pál și pe Budai Ézsaiás.

Sárvary Pál (n. 3 oct. 1765 la Pișcolt – m. 19 dec. 1846 la Debrețin), profesor, spirit enciclopedic, format în varii domenii (filosofie, geometrie, fizică, desen liber, gravură, limbi străine), era fiul pastorului reformat Sárvary János, care începând cu 1764 a slujit la biserica din Pișcolt. Nagy Iván, în lucrarea sa dedicată genealogiei familiilor maghiare³, acordă două pagini familiei Sárvary.

A fost doctor în filosofie, profesor la Debrețin, membru corespondent al Academiei Maghiare de Științe începând cu 1832, ales ca membru al acestei instituții, pe baza scrierilor sale literare. Considerat pionier al predării în limba maghiară, a fost preocupat și de gravură, grafică, arheologie, astronomie. De asemenea, a fost autorul mai multor volume de specialitate, dar și de predici funebre devenite cunoscute. Printre volumele publicate de Sárvary Pál, se disting lucrările de morală și filosofie: *Commentatio de summis cognitionis humanae principiis*, Göttingen, 1795; *Moralis philosophia*, Pesta, 1802; *Filozofusi ethica*, N.-Várad [Oradea], 1804, dar un loc aparte îl ocupă o lucrare în două volume, un manual pregătit pentru însușirea profesiei de desenator, *A rajzolás mesterségének kezdete*, apărut la Debrețin în 1807.

Budai Ézsaiás (n. 7 mai 1766, Pir – m. 14 iulie 1841, Debrețin), preot, scriitor, profesor, filolog, a urmat mai întâi colegiul din Debrețin, studiind apoi la universitățile din Göttingen, Oxford și din Olanda (1792-1794), a dobândit vaste cunoștințe în următoarele domenii: istorie universală, drept roman, statistică, istoria literaturii, politică, științele naturii, matematică, istorie militară.

¹ Vulturescu 2000, p. 131-132.

² Câmpean 2010.

³ Nagy 1863, p. 76-78; Cordea 2016, p. 12-14.

În anul 1794 a fost profesor de limba latină, greacă și istorie la Colegiul Reformat din Debrețin. Devine doctor în teologie la Göttingen în anul 1817, iar în 1822 este ales episcop al Bisericii Reformate de peste Tisa. În 1829 a făcut parte din comisia care a inițiat proiectul Academiei Maghiare de Științe, devenind din 1831 membru onorific al Academiei.

Dintre lucrările publicate, majoritatea manuale sau lucrări pentru uz școlar, amintim: *Commentatio de causis Culturae...* (Göttingen, 1794), *Deák nyelv kezdete példákban* (Debrecen, 1804), *Deák törzsök szók* (Debrecen, 1809), *Régi római írók élete*, (Debrecen, 1814), *Propaedeutica Theologiae Christianae* (Debrecen, 1817), iar dintre volumele postume: *Latin nyelv elemei példákban* (ediție revăzută și adăugită a volumului cu titlul *Deák nyelv kezdete példákban*, Debrecen, 1851, editat de Szöcs István)⁴.

Nu mai puțin apreciată trebuie să fie activitatea acelor profesori care au devenit piloni de bază ai școlilor din oraș, susținând formarea unor generații de elevi cu cunoștințe temeinice, ca de pildă Gyurits Antal și Bakcsy Gergely.

Bartók Gábor (14 aprilie 1813, Encs – 1877, Satu Mare), profesor, a predat limba maghiară și limbi clasice, a fost director al Liceului Reformat din Satu Mare timp de zece ani. O lungă perioadă de vreme a fost bibliotecar al liceului. A scris numeroase cursuri pentru elevi, dar cea mai importantă lucrare a sa este *Szatmár-Németi szab. kir. polgári és egyházi története* (un istoric al orașului liber regesc Satu Mare), publicată la Satu Mare în 1861⁵.

Gyurits Antal (n. 23 mai 1819, Szombathely – m. 1892). După studii gimnaziale urmate în orașul natal, a studiat dreptul la Pesta, timp de trei ani. Având preocupări multiple, în variate domenii ale științei, îl putem denumi, pe drept cuvânt, „polihistor”. A fost notar al Tablei regale, stenograf, educator la familia Kornis din Oradea și la familia contelui Károlyi György. A publicat numeroase articole de specialitate în periodicele *Magyar Hirlap*, *Családi Lapok*, *Budapesti Hirlap*, *Tanodai Lapok*, *Szellemvilág* etc.

Începând cu anul 1859 a fost profesor la Satu Mare, la Liceul Catolic, până la pensionare.

Dintre lucrările dedicate limbii latine și procesului de învățământ, amintim: *Virgil pásztordalai* (traducere), *Virgil Aeneise* (traducere în hexametri), *Roma és Loretto* (traducere), *A latin igerendszer*, *C. Iulii Caesaris De bello Gallico*, Pesta, 1867, *Ciceronis Orationes*, *Horatius ódái*, *Gyakorlati latin nyelv*, *A latin főnevek nemei és végzetei*, *Latin mondatttan*, *A latin praepositiók*, *De carminibus Homeri epicis* etc. A scris, de asemenea, numeroase ode în limba latină clasică⁶.

⁴ Szinnyei 1891, col. 1383-1386; Cordea 2013, p. 55-58, p. 91; Cordea 2017, p. 91.

⁵ Bakcsi 1896, p. 104, 127-128; Fazekas s. a, p. 2; Cordea 2017, p. 100.

⁶ Sarmasagh 1896, p. 69-70, 221; Cordea 2013, p. 55-58; Cordea 2017, p. 93.

Szénácssy Sándor (n. 24 aprilie 1828, Acâș – m. 29 noiembrie 1872, Pesta), pedagog, profesor, filolog clasic, membru corespondent al Academiei Maghiare de Științe începând cu anul 1871. Și-a început studiile la Debrețin, pe care a trebuit să le întrerupă din cauza Revoluției pașoptiste. Timp de mai mulți ani a fost pedagog. Între 1857-1859 a studiat filologia la Universitatea din Pesta, devenind din 1859 profesor la Colegiul Lutheran din Prešov. Din 1860 a fost profesor la Gimnaziul Evanghelic de Augsburg de la Pesta, fiind și director al acestei instituții. Lucrările publicate, majoritatea redactate pentru uz școlar, manuale, gramatici, ediții comentate ale autorilor clasici studiați în școală, sunt numeroase, apărute în mai multe volume și în mai multe ediții, acest lucru demonstrând necesitatea și utilitatea volumelor întocmite de el. Dintre acestea amintim: *Latin nyelvtan* (Gramatică latină), (I-II, Pesta, 1863-1864, ed. a 2-a, Pesta, 1871-1872; vol. I, ed. a 3-a, Budapesta, 1874; ed. a 4-a 1880; vol. II, ed. a 3-a, Budapesta, 1885; ed. a 5-a, 1887; ed. a 6-a, 1896), *Latin gyakorlókönyv gymnasiumok számára* (Exerciții de latină pentru gimnaziu), (2 vol., Pesta, 1863, 1866), *Latin nyelvtani tanulmányok* (Studii de lingvistică latină), (Pesta, 1865-1866), *Livius III könyvének magyarázatos kiadása* (Ediția comentată a cărții a III-a a lui Titus Livius), (vol. I-II, Pesta, 1867-1870), *Vergilius Aeneise II. könyvének magyarázatos kiadása*, (Ediția comentată a cărții a doua din Eneida lui Vergilius), (Pesta, 1869), *Latin olvasókönyv* (Manual de latină), (Pesta, 1871, ed. a 2-a și a 3-a, Budapesta, 1875; ed. a 4-a, Budapesta, 1878; ed. a 5-a, Budapesta, 1882), *A latin nyelv és dialektusai* (Limba latină și dialectele ei), (Pesta, 1872). Pentru această din urmă lucrare, în anul 1873, a fost recompensat cu premiul *Sámuel* al Academiei Maghiare de Științe. În publicații de limbă și literatură, dintre care amintim *Philologiai Közlöny* și *Nyelvtudományi Közlemények*, a publicat numeroase articole de specialitate⁷.

Preotul greco-catolic **Ioan-Silviu Sălăgean sen.** (n. 1834, Irina, jud. Satu Mare – m. 1896, Vezendiu) a studiat teologia la Oradea și Berlin, iar filosofia la Pesta. A fost hirotonit în anul 1858. Până în anul 1872 a fost profesor la Gimnaziul Superior din Beiuș. S-a implicat de tânăr în lupta pentru emancipare națională. În 1868 susținuse examenul de capacitate în istorie și geografie la Universitatea din Pesta, fiind primul român care a dat un asemenea examen în noua eră a dualismului. Pe vremea când Eminescu se afla la Viena intenționa obținerea unei tipografii pentru folosul tinerimii române, pe care dorea, se pare, să o pună sub supravegherea lui Ioan-Silviu Sălăgean, în acei ani profesor la Beiuș. Tot în acea perioadă, în 1871, Ioan-Silviu Sălăgean a publicat la Viena un *Manual de geografie pentru tinerimea română*, interzis de autorități în 1875⁸.

⁷ Cordea 2013a, p. 5-7; Cordea 2017, p. 94-95.

⁸ Porumbăcean, Dulgău 2000, p. 198-199.

A fost foarte iubit de elevii beiușeni pentru ținuta lui curajoasă și de mare naționalist. Preda istoria, materie unde mai putea face și aluzii la faptele strămoșilor de la Roma. După o activitate școlară rodnică, într-o vreme de lupte politice și trezire a conștiinței naționale, mișcări prielnice pentru temperamentul, cultura latină, aspirațiile și vorba deschisă, expansivă și românească, a trebuit să părăsească Beiușul.

A slujit după aceea, până la capătul vieții, în parohii sătmărene: la Moftinu Mic (a ridicat o nouă școală, a renovat biserica și casa parohială), Valea Vinului (aici a reușit terminarea bisericii de zid) și Vezendiu (sat vecin cu cel natal, unde avea o întinsă proprietate).

Presa maghiară a vremii consemna cu îngrijorare faptul că parohul Ioan-Silviu își boteza copiii cu nume romane, pentru a nu putea fi maghiarizate. Căsătoria cu Rachila Pop i-a fost binecuvântată cu nașterea a 17 copii, 11 dintre aceștia ajungând la maturitate, băieții cu profesii intelectuale: preoți, ofițeri, iar fetele căsătorite cu intelectuali de vază⁹.

Preotul greco-catolic **Iustin Popfiu** (n.1841, Dijir – m. 1882, Leta Mare), a fost fiul parohului greco-catolic Ioan Popfiu din Pișcolt (jud. Satu Mare). A urmat Liceul „Premostratens” din Oradea, fiind coleg cu Iosif Vulcan, iar apoi teologia la Institutul „Sf. Barbara” din Viena. A fost hirotonit în 1863. În epocă a fost considerat „cel mai mare și cel mai clasic orator bisericesc”, alte surse considerându-l „cel mai strălucit predicator român”.

A ocupat diferite funcții în cadrul diecezei orădene: arhivar, asesor, notar. Din 1863 a fost numit profesor de literatura română și religie la liceul unde absolvise și el. În 1874 a devenit profesor de liturgică la Seminarul Latin din Oradea și vicerector al Seminarului Român Unit. Un manual mult folosit a fost cel scris chiar de el, *Istoria literaturii române*.

Poet, publicist, fondator de reviste, asemenea altor intelectuali originari din părțile Sătmăruului, a contribuit la propășirea culturii românești din centrul cultural care a fost Oradea.

Cât a studiat la Viena, a scos revistele *Deșteaptă-te Române* și *Musa Crișană*. La Viena a colaborat cu George Marchiș la *Armonia*, punând bazele Societății Bisericești Literare, fiind notar, iar apoi secretarul acesteia. În această perioadă a publicat în *Almanahul lui Mendlich*, *Biografia episcopului Iosif Papp-Szilágyi*. A colaborat la *Sionul Românesc* cu studiul *Consacrarea episcopilor*.

A condus Societatea de lectură din Oradea între 1864-1871, reușind să dea un nou avânt organizației. Datorită zelului său a văzut lumina tiparului al treilea almanah al societății, *Fenice*. Volumul lui de căpătâi, *Poezia și proza*, apărut în 1870, a stârnit cuvintele polemice ale lui Titu Maiorescu. Este important de

⁹ Câmpean 2015, p. 400-409.

precizat că în 1906 acest volum se regăsea pe lista cărților interzise de către autoritățile maghiare.

În 1868 a fondat la Oradea publicația *Amvonul*, revistă de studii religioase. A mai colaborat la *Familia*, *Predicatorul săteanului român*, *Concordia* și *Foaie pentru minte, inimă și literatură*. Membru activ al Astrei, a susținut mai multe conferințe sub auspiciile acesteia¹⁰.

Avocatul **Andrei Cosma** (n. 1843, Bârsău de Sus, jud. Satu Mare – m. 1918, Supuru de Sus), memorandist, membru de frunte al mișcării de emancipare națională a românilor din nordul Transilvaniei¹¹, a contribuit la promovarea învățământului românesc și prin elaborarea câtorva manuale didactice. Este autor al volumelor *Gramatica limbii române*, Cluj, 1872, *Instrucțiune la predarea și întrebuințarea globului pământesc pentru învățătorii rurali*, Buda, 1872, *Legendariu românesc pentru clasa a doua a școalelor populare*, Buda, 1870, 1875, două ediții.

Manualul maghiar redactat de Gáspár János¹², *Magyar olvasókönyv a népiskolák II. osztálya számára*, după care a prelucrat și tradus Andrei Cosma *Legendariul*, a apărut în mai multe ediții și tiraje. Edițiile deținute în colecțiile Bibliotecii Județene Satu Mare, prima datând din 1871, întregesc aceste informații astfel: *Magyar olvasókönyv a népiskolák II-dik osztálya számára*, Budapest, 1871 (ex libris György Etelka, Baia Mare), 1876 (ex libris Böszörményi Emil), 1876 (ex libris Vozári Gyula; Colegiul Reformat Satu Mare).

Având privilegiul de a putea compara ediția maghiară a manualului întocmit de Gáspár cu manualul redactat de Andrei Cosma, *Legendariu românesc pentru clasa a doua a școalelor populare*¹³, vom scoate în evidență

¹⁰ Vulturescu 2000, p. 182-184.

¹¹ Oșianu 1987, p. 615-659.

¹² Gáspár János (1816-1892), consilier regal și inspector școlar, a studiat la Berlin științe naturale, geografie, psihologie, pedagogie, istoria religiilor ș.a. S-a reîntors în țară în 1844, începându-și activitatea didactică la familia Zeyk. Dintre volumele sale amintim *Csemegek olvasni még nem tudó gyermekek számára*, Cluj, 1848, 1854, 1864, *Magyar olvasókönyv, elemi és reál (polgár-) tanodák, gymnasiumok és magánövéndékek használatára*, Cluj, 1848, 1853, 1856, *Szervezeti javaslat az erdélyi ref. főtanodák rendezésére*, Cluj, 1861, *Népiskolai olvasókönyv. A protest. népiskolák alsó osztályai számára*, Cluj, 1865, *Magyar olvasókönyv a népiskolák II. osztálya számára*. Budapest, 1876, 1882, *Magyar olvasókönyv a III. oszt. szám.* Budapesta, 1876, 1882, *Magyar olvasókönyv a IV. oszt. szám.* Budapest, 1876, 1882, *Magyar olvasókönyv az V. és VI. oszt. szám.* Budapest, 1876.

¹³ *Legendariu românesc pentru clas'a a dou'a a școliloru populari*. Prelucratu dupa Ioanu Gáspár de Andreiu Cosma, actuariu la Inspectoratul Scolasticu alu Selagiului, Budapesta, Proprietatea Statului Reg. Ungurescu, 1875, 184 p.; cota I 556 – Biblioteca Județeană Satu Mare, secția „Colecții speciale și fond de patrimoniu”. Volumul a aparținut fostului Liceu Reformat din Satu Mare.

contribuția autorului român. În afară de simpla traducere a celor mai multe dintre texte, traduceri în versuri după varianta maghiară tot în versuri (*Șoricelul și femeia*, versificare după Gáspár, *Iarna ca artist și maistru*, traducere în versuri după Fekete – în original, în limba germană –, *Lupul și tânțarii* – traducere în versuri după Gyulai Pál, *Păstorelul* – traducere după Lukács Pál, *Găina mamei* – traducere după Petőfi Sándor etc.), Andrei Cosma realizează, pentru o mai bună percepere a mesajului, și traducerea în versuri a unor texte în proză în manualul unguresc, ca de pildă, *Despărțirea păsărilor și Curățenia*. De asemenea, autorul introduce texte mai ample decât cele din versiunea maghiară, ca în descrierea *Toamnei*, alteori înlocuiește proza cu versuri, ca poezia *Lupul în doagă de moarte* de Andrei Mureșianu.

În cuprinsul *Legendariului* sunt introduse 51 de proverbe românești – în trei serii – în locul celor ungurești. Pe tot parcursul manualului au fost înlocuite numele maghiare ale personajelor cu cele românești, ca de pildă: Kálmánka – Ioniță, Jankó – Ioniță, Kati – Ilenuța, Klára – Silvia, Dani – Mitrea.

Fără îndoială, prin acest manual, Andrei Cosma a adus un suflu nou în viața didactică de dincoace de Carpați, într-o perioadă în care nevoia afirmării cuvântului românesc se impunea tot mai mult¹⁴.

Prelatul papal greco-catolic **dr. Augustin Luran** (n. 1844, Petea, jud. Satu Mare – m. 1912, Oradea) a fost o personalitate cu o cultură ecleziastică vastă¹⁵. După studiile liceale urmate la Oradea, a absolvit teologia la Roma, în cadrul Colegiului „Sf. Atanasie”, obținând titlul de doctor în teologie în anul 1867.

A deținut funcțiile de rector al seminarului diecezan și director al Preparandiei din Oradea, distingându-se între canonicii Episcopiei Greco-Catolice, prin erudiție. S-a spus despre el că a trăit călăuzit de principiul „ora et labora”. A publicat mai multe lucrări teologice, în limbile română, maghiară și latină: *Creștinul greco-catolic deprins în legea sa*, 1878; *Egyházpolitikai helyzetünk; Koszerü egyházpolitikai kérdések; A szent unio* (Sfânta unire), Oradea, 1885; *A schismával összehasonlitott szent unio*, Oradea, 1888.

I se datorează și apariția lucrării aniversare a Episcopiei de Oradea: *Schematismus historicus Venerabilis Cleri Dioecesis M. Varadiensis gr. rit. cat. pro Anno iubilari 1900*, pe care a redactat-o.

În ceea ce privește manualele școlare, notăm faptul că a realizat volumul *Creșterea poporală*, manual pedagogic-didactic, 1879; este vorba despre o prelucrare după pedagogul Ignațiu Bárány. Volumul se găsește și în colecțiile Bibliotecii Județene Satu Mare, secția Colecții Speciale.

A publicat articole în revistele *Magyar Allam* și *Religió*, articolele fiind strânse în antologia *Az egyház és az állam*. Articolele erau menite a demonstra

¹⁴ Câmpean, Cordea 2012, p. 66-71.

¹⁵ Câmpean 2008, p. 38-41

tuturor „patriotismul nefățărit” și „reputația de catolici adevărați” a românilor uniți.

Alături de Iacob Radu și de Ioan Ardelean, este considerat printre istoricii de frunte ai Diecezei Unite de Oradea. Atitudinea lui politică a fost uneori condamnată de presa românească a vremii, reproșându-i-se că ar fi fost filomaghiar. Se uită însă că, spre exemplu, în noaptea de 8/9 aug. 1893, grupuri agresive de maghiari au distrus și geamurile casei sale, pe lângă cele ale Episcopiei și ale altor fețe bisericești românești.

A lăsat pentru Seminar o fundație de 12 000 de coroane. Prețioasa lui bibliotecă, de asemenea, a lăsat-o prin testament diecezei. Conținea 585 de opuri în 1440 de volume, în mare parte frumos legate, remarcându-se operele Sfinților Părinți și ale teologilor catolici celebri ai ultimelor veacuri¹⁶.

Preotul greco-catolic **Traian Fărcaș** (n. 1854, Hodișa, jud. Satu Mare – m. 1926, Salonta) s-a remarcat în perioada cât a fost elev la Oradea ca un foarte activ membru al Societății de Lectură, unul dintre oficialii acestei instituții, deținând și funcțiile de notar al ședințelor. Între 1873-1876 a urmat Academia de Drept din Oradea, iar după aceea a studiat teologia și literele, acestea din urmă în particular. Și-a dat capacitatea în istorie și latină, astfel ajungând, din 1883, profesor suplinitor, iar din 1888 profesor definitiv la Gimnaziul din Beiuș.

În anul 1896 a tipărit la Beiuș *Istoria gimnaziului greco-catolic de Beiuș, 1828-1895*. Unul dintre cei mai buni latiniști ai școlii beiușene, a tipărit împreună cu colegul său de catedră, Ioan Fersigan, *Legendar și exerciții latine* (Beiuș, 1896) și *Gramatica limbii latine* (Beiuș, 1897). De asemenea, a mai scris *Gramatica latină*. S-a afirmat ca unul dintre membrii de frunte ai Astei.

În alegerile din 1905, silit de împrejurări, a susținut, ca agent electoral, candidatura directorului de la Beiuș, Ioan Buteanu, din partea guvernului. În 1916 trece la pensie, după ce dobândise deja gradul de profesor emerit. Ca pensionar, devine primar al orașului Beiuș¹⁷.

Csengeri János Ferencz (n. 2 octombrie 1856, Satu Mare – m. 21 aprilie 1945). A fost profesorul care a reprezentat cu cinste Sătmarul, în cadrul vestitei Universități din Cluj. Și-a făcut studiile la Satu Mare și Debrețin. Încă din gimnaziu vorbea bine germana, franceza și engleza. În 1876 a prezentat în cadrul Societății Filologice un studiu despre Antigona lui Sofocle. Până să devină profesor universitar, a predat în mai multe instituții de învățământ din mai multe orașe, la început în calitate de profesor suplinitor. Dintre școlile în care a predat, amintim Colegiul Reformat din Debrețin, Liceul Regesc Catolic din Banská Bystrica, Liceul de Stat al sectorului VII din Budapesta, Institutul Pedagogic din

¹⁶ Canonici 2013, p. 210-215.

¹⁷ Câmpean 2008, p. 42-45.

Budapesta (unde a predat timp de 13 ani). În 1890 a fost profesor universitar particular.

Din anul 1895, este profesor la Catedra de filologie clasică a Universității din Cluj. În cadrul aceleiași instituții a predat și istoria artelor din Evul Mediu. A reprezentat Universitatea la Congresul Pedagogic din Paris, în 1900, și la primul Congres de Arheologie ținut la Atena în 1905.

A fost membru corespondent din anul 1892, apoi, din 1920, membru, iar din 1930, membru onorific al Academiei Maghiare de Științe. De asemenea, a fost membru al Societății Kisfaludy, vicepreședinte al Societății de Literatură din Transilvania și al Asociației Naționale de Literatură. Din 1921 a predat la Universitatea de Științe Ferencz József din Seghedin.

Începând cu anul 1880, a realizat traduceri în limba maghiară din scriitori greci și latini: Homer, Eschil, Sofocle, Euripide, Catul, Tibul, Marțial, Horațiu, Vergiliu, Ovidiu, Cicero, Propertiu, Curtius Rufus și alții. A publicat numeroase volume de traduceri, însoțite de note, comentarii și explicații. Dintre acestea amintim: *Catullus versei* (Poeziile lui Catul), Budapesta, 1880, Cicero, *A kötelességekről* (Despre îndatoriri), Budapesta, 1885, *Tibullus elegiái* (Elegiile lui Tibul), 1886, *Propertius elégiái* (Elegiile lui Propertius), Budapesta, 1897, *Sophokles Antigonéja* (Antigona lui Sofocle), Budapesta, 1906, *Euripides drámái* (Dramele lui Euripide), 3 vol., Budapesta, 1911-1919, *Sophokles drámái* (Dramele lui Sofocle), 2 vol., Cluj, 1919. A tradus pentru uz școlar *Iliada* și *Odiseea* lui Homer, a întocmit o istorie a literaturii latine.

Pentru traducerea trilogiei lui Eschil, *Orestia* (*Aeschylus Oresteia*), a fost premiat în anul 1893 de Societatea Kisfaludy. La cererea Academiei Maghiare de Științe a tradus în metru antic toate cele șapte tragedii scrise de Eschil.

A scris și o gramatică latină, *Latin nyelvtan* (Gramatică latină), 2 vol., apărută la Budapesta în mai multe ediții și un manual de latină.

A publicat numeroase studii de filologie clasică în presa de specialitate, de pildă, în *Magyar Nyelvőr*, *Egyet. Philológiai Közlöny*, *Orsz. Tanáregylet Közlönye*. Publicația *Magyar Paedagogia* și-a început apariția sub redacția sa¹⁸.

Preotul greco-catolic **Ioan Fersigan** (n. 1861, Resighea, jud. Satu Mare – m. 1908, Beiuș) a urmat liceul la Oradea, iar teologia a studiat-o la Budapesta.

A fost multă vreme profesor suplinitor, iar apoi titular la Liceul din Beiuș, după ce a obținut diploma de profesor în 1890 la Budapesta. A scris, în colaborare cu Traian Fărcaș, două volume dedicate limbii latine, amintite deja de noi. De asemenea, a mai publicat studiul *Demosthene*, în *Anuarul Liceului din Beiuș* din anul școlar 1902/1903. A fost unul dintre întemeietorii

¹⁸ Sarmaságh 1896, p. 72; Szinnyei 1893, col. 266-267; Câmpean, Cordea, Pop 2012, p. 40-41.

Despărțământului Astrei la Beiuș. A fost vicediacon onorar și asesor consistorial¹⁹.

Preotul greco-catolic **Victor Borlan** (1862, Pir-Beiuș – 1932, Beiuș), după ce a urmat școala primară la Liceul Piarist din Carei, iar cursurile liceale la Beiuș, studiile universitare le face la Budapesta, frecventând acolo atât teologia, între anii 1880-1884, cât și literele și filosofia, între 1884-1887; a obținut în 1893 diploma de profesor.

În 1887 începe o îndelungată și fructuoasă activitate de profesor la Liceul Român Unit „Samuil Vulcan” din Beiuș. Începutul îl găsește ca suplinitor, dar, din 1893, este titular definitiv. În anul 1897 este hirotonit de către episcopul Mihail Pavel.

Urcă cu repeziciune treptele ierarhiei, astfel că, din 1906, este protopop onorar și asesor consistorial. A deținut o perioadă și funcția de custode al muzeului de științe naturale și al colecției de hărți.

A fost prezent la Marea Adunare Națională din Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918, în calitate de reprezentant al Liceului din Beiuș. A fost unul dintre slujitori la înmormântarea martirului dr. Ioan Ciordaș.

A servit mai bine de 4 decenii liceul beiușan, între 1924-1926 a asigurat chiar conducerea interimară. S-a pensionat în anul aniversării centenarului școlii de care a fost atât de legat, 1928.

Activitatea didactică și-a onorat-o, realizând împreună cu directorul Vasile Dumbravă un manual, prelucrat după Hugo Sterenyi, *Istoria Naturală*, pentru clasele inferioare ale școlilor medii. A fost unul dintre primii membri ai Despărțământului Beiuș al „Astrei”. În memoria absolvenților beiușeni a rămas ca „bunul și pașnicul nestor al corpului didactic de la acest liceu”²⁰.

Fodor Gyula (n. 1864 la Oradea – ?), profesor de limba latină și limba greacă, a predat și stenografie. A fost, de asemenea, doctor în filosofie. A predat la Liceul Regal Catolic din Satu Mare între anii școlari 1887-1892, 1893-1907. Din documentele studiate reiese că în 1910 era profesor la Liceul de Stat din sectorul VIII al Budapestei. A deținut funcția de vicepreședinte al Cazinoului Catolic din Satu Mare și, de două ori, funcția de secretar al Cercului Kölcsey. A publicat articole în publicațiile sătmărene: *Szamos, Szatmár és Vidéke* etc.

A publicat numeroase lucrări dedicate studiului limbilor clasice, în special, în folosul elevilor și studenților. Dintre manualele și dicționarele sale de termeni latinești, amintim: *A perfectum kettőzetének hangzója az indogermánban*, Budapesta, 1887, *Xenophon memorabiliáinak teljes szótára*, Budapesta, 1888 (glosar de termeni redactat în colaborare cu Dávid István), *Vergilius Aeneisének teljes szótára a gymnasiumok felső osztályai számára és*

¹⁹ Pavel 1928, p. 239.

²⁰ Călușer 2000, p. 298; Câmpean 2008, p. 150-151.

magán használatra, Budapesta, 1891 (dicționar scris în colaborare cu Dávid István), *Latin stílgyakorlatok Corn. Neposból*, 1903, *Latin olvasókönyv*, 1904. A tradus și comentat în „Biblioteca școlarului” 3 cărți din *Analele* lui Tacitus; de asemenea, a pregătit pentru studiul elevilor texte din cărțile XXI-XXII ale lui Titus Livius²¹.

Și în secolul al XX-lea, preoții și profesorii sătmăreni au continuat să își manifeste interesul pentru realizarea de manuale școlare. Amintim aici doar în treacăt numele unor cunoscuți pedagogi, precum: Petru Cupcea, Gheorghe Miculaș, Corneliu Sabo, Ioan Oprea și Francisc Groza, ale căror realizări ar merita scoase din uitare.

Unii dintre cei menționați pe parcursul acestui studiu au fost întemeietori de biserici, alții au pus bazele unor instituții importante sau ale unor mișcări literare de referință pentru cultura națională și europeană. Preocupați fiind să-și îmbogățească permanent cunoștințele în folosul comunităților în care au trăit și au creat, să le aștearnă pe hârtie, au reușit să ne lase o moștenire incommensurabilă, greu de egalat în zilele noastre, în ciuda progresului atât de evident din multe sfere de activitate. Unele dintre roadele muncii acestor erudiți ai secolului XIX se păstrează și în fondurile bibliotecilor, printre care se numără, spre mândria noastră, și cea în care ne desfășurăm activitatea, Biblioteca Județeană Satu Mare.

Authors of school books from XIXth century Satu Mare

ABSTRACT

The article brings together intellectuals from Satu Mare, Romanian and Hungarians, either born in this area or with pedagogical or research concerns in this corner of the country, who have worked as teachers or translators from works of the classical Greek and Latin authors. We will also refer to many priests born in Satu Mare County, who have become professors especially appreciated at the famous "Schools of Beiuș".

Among these social figures who have had among the multitude of preoccupations also the writing of textbooks, we recall:

Grigore Maior (1715-1785), Greek-Catholic bishop. He was a teacher at the Blaj schools, where he worked on compiling a dictionary and organized the library.

Sárváry Pál (1765-1846), Ph. D. in philosophy, professor at Debrecen, correspondent member of the Hungarian Academy of Sciences since 1832.

Budai Ézsaiás (1766-1841), priest, writer, professor, philologist, bishop of the Reformed Church from across the Tisa. In 1794, he was a teacher of Latin, Greek and history at the Reformed College in Debrecen.

Andrei Cosma (1843-1918), lawyer, contributed to the promotion of Romanian education and the writing of several didactic manuals.

²¹Sarmaságh 1896, p. 209-210, 224-225; Szinnyei 1894, col. 572-573; Cordea 2014, p. 55-56.

Bartók Gábor (1813-1877), Hungarian and Classical Language teacher, director of Satu Mare Reformed High School for ten years.

Gyurits Antal (1819-1892) professor, notary of the Royal Table, stenographer, educator.

Szénássy Sándor (1828-1872), teacher, professor, classical philologist.

Iustin Popfiu (1841-1882), Greek Catholic priest, in 1874 became a liturgical professor at the Latin Seminary of Oradea and vice-rector of the Romanian Seminary.

Augustin Luran (1844-1912), Greek-Catholic lecturer, was the rector of the diocesan seminary and director of Oradea's Preparation.

Csengeri János Ferencz (1856-1945), professor at the Department of Classical Philology of Cluj University since 1895. Since 1921, he had taught at the Ferencz József University of Science in Segedin. He published numerous volumes of translations, accompanied by notes, comments and explanations.

Fodor Gyula (1864-?), Ph.D. in philosophy, Latin and Greek teacher, and stenography. Numerous papers published in the field of classical languages.

Traian Fărcaș (1854-1926) and Ioan Fersigan (1861-1908), Greek-Catholic priests, both professors at Beius.

Victor Borlan (1862-1931) professor at Beius, Greek Catholic priest.

List of illustrations

Fig. 1 - Sárvári Pál, *Moralis philosophia*, 1802 (the volume is part of collections of the Satu Mare County Library)

Fig. 2 - Sárvári Pál, *Filosofusi ethika*, 1804 (the volume is part of collections of the Satu Mare County Library)

Fig. 3 - Gyurits Antal, *A magyar nyelv viszonyaszavai*, 1864 (the volume is part of collections of the Satu Mare County Library)

Fig. 4 - Szénássy Sándor, *Latin mondattan*, 1872 (the volume is part collections of the Satu Mare County Library)

Fig. 5 - Andrei Cosma, *Legendariu romanesc*, 1875 (the volume is part of collections of the Satu Mare County Library)

Fig. 6 - Augustin Luran, *Crescerea poporala*, 1879 (the volume is part of collections of the Satu Mare County Library)

Fig. 7 - Dávid István, Fodor Gyula, *Vergilius Aeneisének teljes szótára*, 1890 (the volume is part of collections of the Satu Mare County Library)

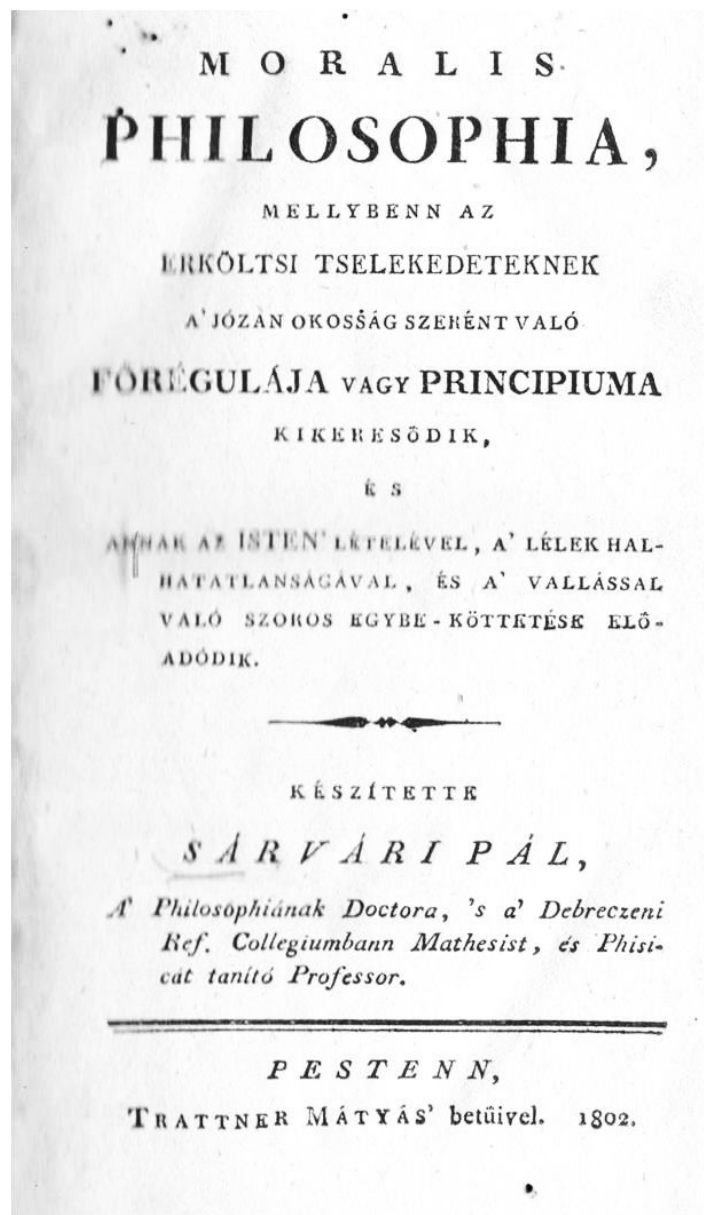

Fig. 1 – Sárvári Pál, *Moralis philosophia*, 1802 (colecțiile Bibliotecii Județene Satu Mare)

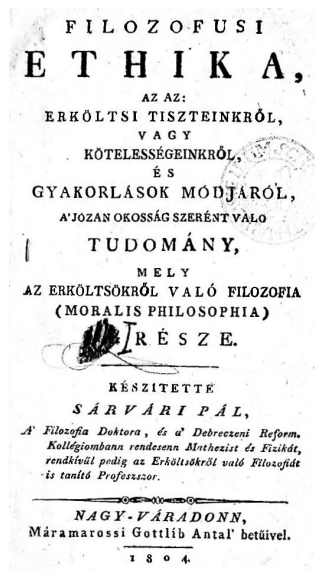

Fig. 2 – Sárvári Pál, *Filosofusi ethika*, 1804 (colecțiile Bibliotecii Județene Satu Mare)

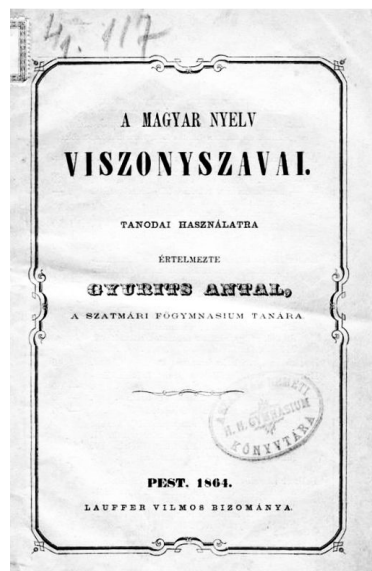

Fig. 3 – Gyurits Antal, *A magyar nyelv viszonzszavai*, 1864 (colecțiile Bibliotecii Județene Satu Mare)

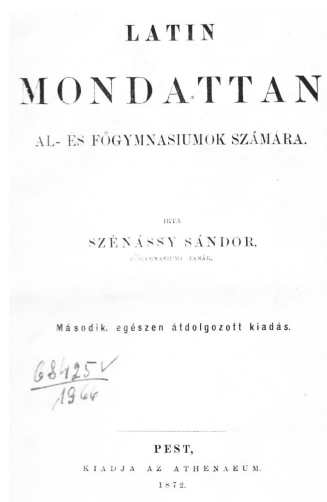

Fig. 4 – Szénássy Sándor, *Latin mondattan*, 1872 (colecțiile Bibliotecii Județene Satu Mare)

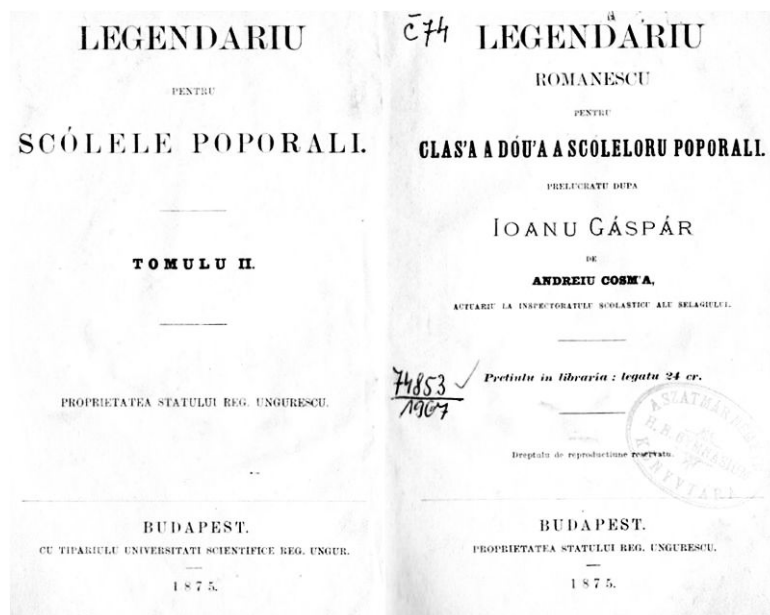

Fig. 5 – Andrei Cosma, *Legendariu romanesc*, 1875 (colecțiile Bibliotecii Județene Satu Mare)

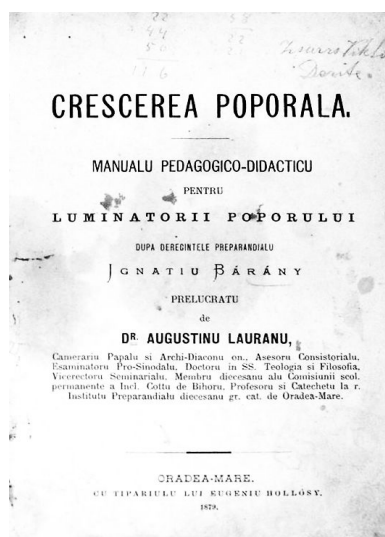

Fig. 6 – Augustin Lăuran, *Crescerea poporală*, 1879 (colecțiile Bibliotecii Județene Satu Mare)

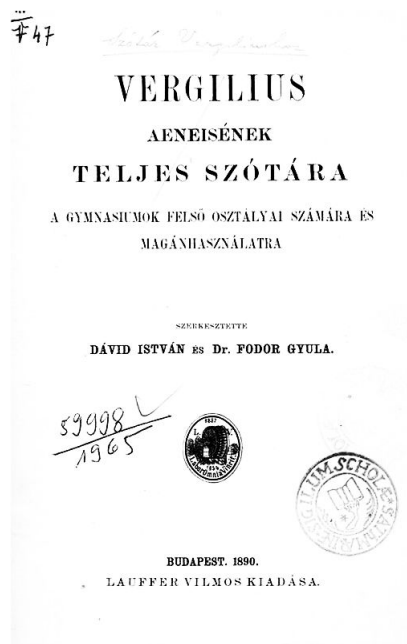

Fig. 7 – Dávid István, Fodor Gyula, *Vergilius Aeneisének teljes szótára*, 1890
(colecțiile Bibliotecii Județene Satu Mare)

Abrevieri bibliografice

- Bakcsi 1896 – Bakcsi Gergely, *A szatmárnémeti ev. ref. főgymnasium története*, Szatmárt, Nyomatott a „Szabadsajtó” Könyvnyomdában, 1896
- Canonici 2013 – *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918). Dicționar*, volum întocmit de Mirela Popa-Andrei (coordonator), Diana Covaci, Ana Victoria Sima, Mihaela Bedecan, Aurelia Dan, Iosif Marin Balog, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013
- Călușer 2000 – Iudita Călușer, *Episcopia greco-catolică de Oradea*, Oradea, Ed. Logos '94, 2000
- Câmpean 2008 – Viorel Câmpean, *Oameni și locuri din Sătmár*, vol. I, Satu Mare, Editura Citadela, 2008
- Câmpean 2010 – Viorel Câmpean, „Grigore Maior. Portretul unui intelectual român din secolul XVIII”, Satu Mare, Editura „Informația zilei”, 2010
- Câmpean 2015 – Viorel Câmpean, *Oameni și locuri din Sătmár*, vol. III, Satu Mare, Editura Citadela, 2015
- Câmpean, Cordea 2012 – Viorel Câmpean, Marta Cordea, „Andrei Cosma, o altă misiune îndeplinită: autor de manuale școlare”, în *Bibliotheca septentrionalis*, Baia Mare, an XX, nr. 1 (38), 2012, p. 66-71

- Câmpean, Cordea, Pop 2012 – Viorel Câmpean, Marta Cordea, Ovidiu T. Pop, *Francisc Groza, un intelectual dedicat învățământului și culturii sătmărene*, Satu Mare, Editura Citadela, 2012
- Cordea 2013 – Marta Cordea, „Preocupări ale intelectualilor sătmăreni în domeniul limbilor clasice (I)”, în *Citadela*, Satu Mare, Anul VII, Nr. 4-6, aprilie-iunie 2013, p. 55-58
- Cordea 2013a – Marta Cordea, „Preocupări ale intelectualilor sătmăreni în domeniul limbilor clasice (II)”, în *Citadela*, Satu Mare, Anul VII, Nr. 7-10, iulie-oct. 2013, p. 5-7
- Cordea 2014 – Marta Cordea, „Preocupări ale intelectualilor sătmăreni în domeniul limbilor clasice (III)”, în *Citadela*, Satu Mare, Anul VIII, Nr. 1-3, ianuarie-martie, 2014, p. 55-56
- Cordea 2016 – Marta Cordea, „Sárváry Pál, un spirit enciclopedic, născut la Pișcolt”, în *Mărturii culturale*, Satu Mare, nr. 3, iulie-septembrie 2016, p. 12-14
- Cordea 2017 – Marta Cordea, *Priviri retrospective - Bibliofilie, personalități din Sătmár, Dieta de la Pesta: (1848-1849, 1861)*, Satu Mare, Editura Citadela, 2017
- Fazekas s. a. – Fazekas Lóránd, *Múltunk öröksége 2*, Szatmári Református Gimnázium, s. l., s. a.
- Nagy 1863 – Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és Nemzékrendi táblákkal*, vol. XI, Pest, 1863
- Oșianu 1987 – Ioan Oșianu, „Andrei Cosma (1843-1918). Schiță monografică”, în *Acta Musei Porolissensis*, XI, 1987, p. 615-659
- Pavel 1928 – Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș. 1828-1928. Cu o privire asupra trecutului Românilor din Bihor*, Beiuș, Tiparul Tipografiei „Doina”, 1928
- Porumbăcean, Dulgău 2000 – Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *Oameni din Sătmár*, Satu Mare, Editura Solstițiu, 2000
- Szinnyei 1891 – Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, v. I, Budapest, Hornyánszky, 1891
- Szinnyei 1893 – Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, v. II, Budapest, Hornyánszky, 1893
- Szinnyei 1894 – Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, v. VIII, Budapest, Hornyánszky, 1894
- Sarmaságh 1896 – Sarmaságh Géza, *A szatmári kir. kath. főgymnasium története*, Szatmár, Pázmány Sajtó, 1896
- Vulturescu 2000 – George Vulturescu, *Cultură și literatură în ținuturile Sătmărului. Dicționar 1700-2000*, Satu Mare, Editura Muzeului sătmărean, 2000

Cuvinte-cheie: Satu Mare, profesori, manuale, limbi clasice, preoți
Keywords: Satu Mare, teachers, manuals, classical languages, priests

